

Маріам Тавакалян,
аспірантка кафедри кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-6633-739X

DOI 10.32782/2306-9082/2024-53-10

УДК 343.137

Аналіз критеріїв диференціації кримінально-процесуальної форми в особливих порядках кримінального провадження

Проблема диференціації кримінально-процесуальної форми базується на розмаїтті критеріїв, що визначають вибір певного порядку кримінального провадження. Визначення об'єктивних та чітких критеріїв має вирішальне значення для досягнення наукових і практичних завдань, таких як підвищення ефективності кримінального провадження та забезпечення правової стабільності. Дослідження та обговорення в цій сфері мають велике значення для подальшого розвитку теорії кримінально-процесуального права.

Проблеми диференціації кримінальної процесуальної форми досліджувалися науковцями, зокрема Ю. М. Грошевим, М. С. Строговичем, В. М. Трофименком, Т. В. Трубніковою, М. Л. Якубом, Ю. К. Якимовичем та іншими. Однак на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження щодо критеріїв виділення особливих порядків кримінального провадження.

Диференціація кримінально-процесуальної форми здійснюється за певними критеріями. «Критерій» є «основний принцип, яким керуються

в оцінці, виборі, класифікації чогось». Таким чином, критерії диференціації кримінально-процесуальної форми можна розуміти як основні принципи або підстави, за якими визначається вибір певної процесуальної форми для здійснення дій або прийняття рішень в кримінальному провадженні.

Деякі дослідники, зокрема, зазначають, що всі критерії можна розділити на дві основні групи – процесуальні й матеріальні. Однак існують аргументи, що певні аспекти, такі як складність встановлення фактичних обставин, можуть бути неоднозначними критеріями, оскільки складність справи не завжди відповідає рівню суспільної небезпеки відповідного злочину. Крім того, думка В. М. Трофименка про виділення трьох груп критеріїв (матеріальний, процесуальний, кримінологічний) вказує на те, що існує різноманітність підходів до класифікації та розуміння критеріїв диференціації в кримінальному процесі [3, с. 437]. Дослідження критеріїв диференціації кримінальної процесуальної форми відображає складність цієї проблеми та

необхідність подальших досліджень та обговорень для розробки більш точних та всебічних підходів до цього питання. На нашу думку, слід приділити особливу увагу критеріям визначення особливих порядків кримінального провадження, які, на жаль, не досліджені повністю у науці кримінально-процесуального права.

Вважаємо, можна виділити наступні критерії для визначення особливих порядків кримінального провадження:

• **в залежності від належності до особливих груп.**

Особливий порядок може визначатися для кримінальних проваджень, пов'язаних з особливими групами осіб, такими як політичні діячі, журналісти, судді, адвокати тощо. Кримінальне провадження стосовно певних категорій осіб може вимагати спеціальних заходів та процедур з метою забезпечення їхнього захисту, а також врахування особливостей їхньої діяльності або статусу. Прикладом може слугувати Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб, передбачене у Главі 37 КПК України, де визначаються особливості кримінального провадження стосовно таких категорій осіб:

- 1) народного депутата України;
- 2) судді, судді Конституційного Суду України, судді Вищого антикорупційного суду, а також присяжного на час виконання ним обов'язків у суді, Голови, заступника Голови, члена Вищої ради правосуддя, Голови, заступника Голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;
- 3) кандидата у Президенти України;
- 4) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- 5) Голови, іншого члена Рахункової палати;
- 6) депутата місцевої ради;
- 7) адвоката;
- 8) Генерального прокурора, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

9) Директора та працівників Національного антикорупційного бюро України;

10) Голови Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступника.

Особливий порядок може включати спеціальні заходи для захисту прав неповнолітніх у кримінальному провадженні. Прикладом може слугувати Глава 38. «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх». Захист прав неповнолітніх є важливою складовою особливого порядку кримінального провадження.

Стан осудності особи, зокрема її психічний стан, може впливати на визначення особливого порядку кримінального провадження. Якщо обвинувачений перебуває в стані психічного розладу, це може стати підставою для виділення справи в особливий порядок. Прикладом такого особливого порядку може слугувати Глава 39. «Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру»;

• **в залежності від наявності угоди між сторонами кримінального провадження.**

Кримінальне провадження, яке здійснюється на підставі угоди між сторонами, може мати особливі процедури та правила, що відрізняються від загального порядку кримінального провадження, зокрема з метою спрощення кримінального провадження. Прикладом може бути кримінальне провадження на підставі угод, передбачене у Главі 35 КПК України;

• **в залежності від категорії кримінальних правопорушень.**

Особливий порядок може визначатися для певних категорій кримінальних правопорушень, де вимоги розслідування та судочинства можуть бути іншими, ніж для загальних категорій злочинів. Прикладом може слугувати Глава 25 КПК України «Особливості досудового розслідування

кримінальних проступків», Глава 30 «Особливі порядки провадження в суді першої інстанції», § 1. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків. Кримінальне провадження щодо кримінальних проступків спрощене і менш формальне, порівняно з провадженням для злочинів. Воно просувається швидше, тому що враховуючи різницю в суспільній небезпеці та серйозності правопорушень, КПК України передбачає відмінності в процедурі кримінального провадження, а також санкціях за злочини та проступки. Запровадження особливої форми досудового провадження, такої як дізнання, має на меті насамперед розвантаження слідства. Дізнання може бути застосоване для розслідування проступків, які не несуть значної суспільної небезпеки, тим самим звільняючи ресурси слідчих органів. Це дозволяє зосередити їх зусилля на більш важливих та складних справах, таких як тяжкі злочини. Це може покращити ефективність розслідування загалом. Завдяки дізнанню, слідчі можуть зосередити свої зусилля на боротьбі з більш тяжкими злочинами, де потрібно більше ресурсів та спеціалізованих знань. Отже, дізнання може бути корисним інструментом для забезпечення ефективного розслідування та судочинства в сфері проступків, де воно може застосовуватися з метою економії часу, ресурсів та зосередження зусиль на важливіших справах.

До цього критерію також слід віднести кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, передбачене у Главі 36 КПК України. Відповідно до ст. 477 КПК України, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається слідчим або прокурором лише на підставі заяви потерпілого у разі вчинення щодо нього кримінальних правопорушень, перелічених у ст. 477 КПК України [1]. Тобто, встановлений

чіткий перелік кримінальних правопорушень, які можуть підпадати під кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення;

• **в залежності від певної території.**

Особливий порядок може бути встановлений для певних територій, де існують специфічні умови або проблеми, що впливають на кримінальний процес. Прикладом може слугувати Глава 41 КПК України «Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні». На цих територіях відсутні органи державної влади, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, у зв'язку з чим такі повноваження покладаються відповідно до ст. 519 КПК України на:

1) керівника дипломатичного представництва чи консульської установи України або визначеної ним службової особи - у разі вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном;

2) капітана судна України – у разі вчинення кримінального правопорушення на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України, капітан судна України зобов'язаний призначити іншу службову особу, уповноважену на вчинення процесуальних дій, якщо він є потерпілим внаслідок вчинення відповідного кримінального правопорушення [1].

Вказані особи на територіях дипломатичних представництв, консульських установ, а також на повітряних, морських чи річкових суднах України можуть мати спеціальні повноваження здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, що сталися на цих територіях. Такий підхід допомагає забезпечити ефективне розслідування навіть у місцях, де немає стандартних структур для проведення кримінального провадження. Керівники дипломатичних представництв, консульських установ або капітани суден України можуть використовувати свої повноваження для забезпечення безпеки, збереження доказів та здійснення необхідних дій у таких справах. Встановлення особливого порядку кримінального провадження на таких територіях може бути важливим для забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, де стандартний кримінальний процес не може бути повністю застосований через відсутність відповідних органів державної влади.

Прикладом може слугувати також Розділ IX-1 КПК України «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». В умовах активних бойових дій, які заважають здійсненню кримінального провадження за правилами передбаченими КПК України, можуть бути використані особливі порядки кримінального провадження, передбачені Розділом IX-1 КПК України. Коли території України або окремі її місцевості перебувають у складних умовах активних бойових дій, звичайний порядок здійснення кримінального провадження може бути неможливим або недоцільним. В таких умовах можуть застосовуватися спеціальні процедури та правила для забезпечення ефективного розслідування кримінальних правопорушень;

• **в залежності від доступності підозрюваного.**

Цей критерій визначає, що досудове розслідування може бути застосовано, коли здійснення загального досудового розслідування є фактично неможливим через відсутність підозрюваного або обвинуваченого на території, яка контролюється Україною. Прикладом є особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачені у Главі 24-1 КПК України. Відповідно до ч. 2 ст. 297-1 КПК України спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених у ч. 2 ст. 297-1 КПК стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук. Здійснення спеціального досудового розслідування щодо інших злочинів не допускається, крім випадків, коли злочини вчинені особами, які переховуються від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошені у міжнародний розшук, та розслідуються в одному кримінальному провадженні із злочинами, зазначеними у цій частині, а виділення матеріалів щодо них може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду [1].

Таким чином, спеціальне досудове розслідування (*in absentia*) спрямоване на забезпечення вирішення завдань кримінального судочинства та притягнення до відповідальності

осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, навіть у випадках, коли вони переходять за кордоном або знаходяться на тимчасово окупованій території України. Такі умови, як загострення міжнародної ситуації, військова агресія, а також втрата частини території країни, створюють складність щодо екстрадиції відповідних осіб на територію України для судочинства. Використання спеціального досудового розслідування дозволяє вирішити ці проблеми та забезпечити притягнення злочинців до відповідальності в міру їхньої вини;

• **в залежності від специфічних умов.**

29 грудня 2022 року набув чинності закон, яким внесено окрему главу до КПК України, а саме Глава 36-1. «Кримінальне провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність» Рішенням КСУ України від 08 червня 2022 року було визнано неконституційним п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, який передбачав закриття кримінального провадження за нереабілітуючих підстав [2]. Відповідно до ст. 479-1 КПК України у разі якщо підозрюваний заперечує проти закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 4-1 частини першої статті 284 цього Кодексу, прокурор, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для встановлення факту вчинення підозрюваним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Надання доступу до матеріалів здійснюється у порядку, передбаченому статтею 290 КПК України [1].

Таким чином, закриття кримінального провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого

була встановлена законом, що втратив чинність, може здійснюватися лише за згодою підозрюваного, який не заперечує проти цього. У разі заперечення підозрюваного проти закриття за цією підставою, суд вирішує питання про закриття кримінального провадження згідно зі ст. 284 КПК України. Вирок суду може бути виправдальним у разі встановлення відсутності діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність. Це положення про кримінальне провадження щодо діянь, кримінальна протиправність яких була встановлена законом, що втратив чинність, відноситься до особливого порядку, оскільки передбачає спеціальні правила та процедури, які відрізняються від загального порядку здійснення кримінального провадження. Зокрема, введення нової глави до КПК України, яка регулює цю ситуацію, визначає важливі моменти:

1) закриття кримінального провадження здійснюється прокурором або судом залежно від позиції підозрюваного або обвинуваченого. Це дозволяє забезпечити захист прав підозрюваного та обвинуваченого та забезпечити їх можливість звернутися проти закриття кримінального провадження, якщо вони цього бажають;

2) у разі встановлення доказів вчинення діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження;

Ситуація з втратою чинності закону, яким була встановлена кримінальна протиправність діяння, може бути складною, а особливий порядок дозволяє ефективно вирішувати питання про закриття кримінального провадження;

• **в залежності від потреби захисту конфіденційної інформації.**

Для забезпечення конфіденційності та захисту державних інтересів

КПК України передбачив особливий порядок, який регулює кримінальне провадження, що містить відомості, що становлять державну таємницю. Цей особливий порядок викладений у Главі 40 КПК України. Глава 40 встановлює спеціальні процедури та правила для здійснення кримінального провадження в тих випадках, коли матеріали та докази містять інформацію, яка відноситься до державної таємниці. Ці заходи мають на меті забезпечити високий рівень захисту конфіденційної інформації, а також недопущення її незаконного розголошення. У Главі 40 КПК України визначено, хто має право брати участь у кримінальному провадженні, що містить державну таємницю, яким чином надається доступ до таких матеріалів, які процедури використовуються для захисту інформації та умови використання цієї інформації у судовому провадженні. Всі ці норми спрямовані на ефективний захист державної таємниці, неухильне дотримання режиму секретності і правил охорони

інформації під час проведення кримінального провадження;

- **в залежності від складу суду.**

Кримінальне провадження судом присяжних здійснюється згідно зі загальними правилами, які передбачені КПК України для судового провадження у суді першої інстанції, але з особливостями, встановленими в § 2 глави 30 КПК України. Ці особливості стосуються підготовчого провадження та судового розгляду у суді присяжних.

На підставі проведених досліджень можна визначити, що проблема визначення критеріїв особливих порядків кримінального провадження вимагає подальшого вивчення та обговорення. З урахуванням швидкого розвитку суспільства, технологій та змін в кримінальній ситуації, нові види злочинів можуть створювати потребу у нових підходах до визначення цих критеріїв. Узгодження їх з практичними потребами та реаліями сприятиме створенню більш ефективної системи правосуддя, що забезпечить стабільність у сфері кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI . URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості) : Рішення Конституційного Суду України від 08.06.2022 р. № 3-р(П)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-22#Text>
3. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. ... д-ра. юридич. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 437.

Тавакалян М. Б. Аналіз критеріїв диференціації кримінальної процесуальної форми в особливих порядках кримінального провадження

Стаття присвячена проблемам диференціації кримінально-процесуальної форми, яка базується на різноманітних критеріях вибору порядку кримінального провадження. Автор підкреслює важливість визначення об'єктивних та чітких критеріїв для досягнення наукових та практичних цілей, таких як підвищення ефективності кримінального провадження та правової стабільності. Диференціація кримінально-процесуальної форми здійснюється за певними критеріями. «Критерій» є «основний принцип, яким керуються в оцінці, виборі, класифікації чогось». Критерії диференціації кримінально-процесуальної форми можна розуміти як основні принципи або підстави, за якими визначається вибір певної процесуальної форми для здійснення дій або прийняття

рішень в кримінальному провадженні. Різноманітність підходів до класифікації критеріїв диференціації вказує на складність проблеми. Особливу увагу слід приділити критеріям визначення особливих порядків кримінального провадження, які залишаються недостатньо дослідженими у сучасній науці кримінально-процесуального права. Сформовано авторську систему сучасних критеріїв класифікації для визначення особливих порядків кримінального провадження а саме: 1) в залежності від належності до особливих груп; 2) в залежності від наявності угоди між сторонами кримінального провадження; 3) в залежності від категорії кримінальних правопорушень; 4) в залежності від певної території; 5) в залежності від доступності підозрюваного; 6) в залежності від специфічних умов; 7) в залежності від потреби захисту конфіденційної інформації; 8) в залежності від складу суду.

Дослідження критеріїв визначення особливих порядків кримінального провадження потребує подальших досліджень та обговорень для розробки більш точних та всебічних підходів до визначення критеріїв диференціації особливих порядків кримінального провадження. З урахуванням розвитку суспільства, технологій та змін у кримінальній ситуації, необхідні нові підходи до цих критеріїв. Узгодження з практичними потребами допоможе створити більш ефективну систему правосуддя та забезпечить правову стабільність у сфері кримінального провадження.

Ключові слова: диференціації кримінально-процесуальної форми, кримінальне провадження, критерій диференціації кримінально-процесуальної форми, особливий порядок кримінального провадження, кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб, кримінальне провадження щодо неповнолітніх, кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, кримінальне провадження на підставі угод, кримінальне провадження щодо кримінальних проступків, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану, спеціальне досудове розслідування (in absentia).

Tavakalian M. Analysis of the criteria for differentiating the criminal procedural forms in special procedures of criminal proceedings

The article is dedicated to the issues of differentiation of criminal procedural forms, which are based on various criteria for choosing the procedure for criminal proceedings. The author emphasizes the importance of defining objective and clear criteria to achieve scientific and practical goals, such as enhancing the effectiveness of criminal proceedings and legal stability. Differentiation of the criminal procedural form is carried out according to certain criteria. "Criterion" is "the main principle guiding the assessment, choice, classification of something." Criteria for differentiating the criminal procedural form can be understood as the main principles or bases by which the choice of a certain procedural form for performing actions or making decisions in criminal proceedings is determined. The variety of approaches to classifying differentiation criteria indicates the complexity of the problem. Special attention should be paid to the criteria for determining special procedures for criminal proceedings, which remain insufficiently researched in modern criminal procedural law science. The author has developed a system of modern classification criteria for determining special procedures for criminal proceedings, namely: 1) depending on belonging to special groups; 2) depending on the existence of an agreement between the parties to the criminal proceedings; 3) depending on the category of criminal offenses; 4) depending on a specific territory; 5) depending on the availability of the suspect; 6) depending on specific conditions; 7) depending on the need to protect confidential information; 8) depending on the composition of the court. Research into the criteria for determining special procedures for criminal proceedings requires further investigation and discussion to develop more accurate and comprehensive approaches to defining criteria for differentiating special procedures for criminal proceedings. Considering the development of society, technology, and changes in the criminal situation, new approaches to these criteria are necessary. Alignment with practical needs will help create a more effective justice system and ensure legal stability in the field of criminal proceedings.

Key words: differentiation of the criminal procedural form, criminal proceedings, criterion for differentiation of the criminal procedural form, special procedure of criminal proceedings, criminal proceedings concerning a specific category of persons, criminal proceedings concerning minors, criminal proceedings concerning the application of coercive medical measures, criminal proceedings based on agreements, criminal proceedings concerning criminal offenses, criminal proceedings in the form of private prosecution, special regime of pre-trial investigation, judicial proceedings under conditions of martial law, special pre-trial investigation (in absentia).

